

بحثی در تطور گویشهای ایرانی

این قبیل تغییرات مخصوص زبانهای ساختگی است که لوترا نامیده میشود مانند زبانهای قراردادی میان اصناف و یا زبان کولیهای اطراف آشتیان که میان خود بآن سخن میگویند و برای آنکه دیگران زبانشانرا نفهمند کلماترا بنحوی تغییر میدهند. یکی از این طرق تغییر تبدیل حرف اول کلمه است به «ل» مانند کلمات: «لراق» بجای «چراغ» و «لمار» بجای «شمار» و «لراب» بجای «شراب» و «لرفه» بجای «سرفه» «ولیب» بجای «سیب» و غیره.

در کلمات فوق بترتیب «چ»، «ش» و «س» به «ل» بدل شده در حالیکه هیچ تناسب فونتیکی میان آنها با «ل» موجود نیست و صرفاً يك قرارداد است.

این قبیل تغییرات لوترائی که در بعض زبانها دیده میشود باید مورد بررسی قرار گیرد.

پنجم - پیروی از اصل - گاهی در بعض لهجهها تغییراتی دیده میشود که نتیجه تبدیل نیست بلکه کلمه به پیروی از اصل، صورت قدیم خود را حفظ کرده مثلاً میدانیم که قسمتی از کلمات فارسی مسبوق به g در پهلوی مسبوق به v نیز بوده اند مانند: گشتن = وشتن، گورک = ورك.

در لهجهها نیز بمواردی برمیخوریم که این قبیل کلمات از اصل «v» تبعیت کرده اند مانند کلمات: «وشتن» (= گشادن)، ول (= گل) در شیرازی قدیم.

مواردی هم هست که «v» به «b» بدل شده مانند بداهته (وداهتن = گداختن) بدشته (وداشتن = گذاشتن) در همان لهجه وازهمین قبیل است کلمه بستاخ = وستاخ بجای «گستاخ» در زبان دری.

- کلمات یان = (جان در آذری) ، هج = از (بلوچی) ، وات = باد (لری) و امثال اینها نیز تابع همین حکمند و صورت اصلی خود را حفظ کرده اند زیرا بترتیب در پهلوی بصورت «یان»، «هج»، و «وات» آمده اند .

مقایسه تغییرات صوتی لهجه‌ها با زبان فارسی

تغییرات صوتی که در لهجه‌ها نسبت به فارسی مشاهده میکنیم به سه نوع است :
اول تفاوت‌هایی که حاکی از اصل کلمه است و در واقع تغییری در کلمه روی نداده و کلمه بصورت قدیمی خود باقی مانده مانند: کلمات: وات = باد (امره) و رگ = گرگ (آشتیانی) - گان = جان (وفس) که در پهلوی نیز دارای همین اشکالند .
دوم تفاوت‌هایی که در زمینه اصل کلمه پیدا شده بدین معنی که يك يا چند واگ کلمه در زمینه صورت اصلی خود تغییر یافته اند مانند کلمات مانند ruž لری بجای roc پهلوی و kila زنجانی بجای kaini اوستائی .

سوم تغییراتی که در زمینه کلمات فارسی روی داده مانند کلمات *ayar* و *mayar* آذری که تغییر صورتی از *انگر* و *انور* فارسی است .

با اینکه این سه نوع تغییر هر کدام منشائی جداگانه دارند معذالک بدون توجه به اصل و بمنظور تسهیل در امر مقایسه ما همه آنها را تحت يك عنوان و نسبت بزبان فارسی می‌سنجیم- در این بخش هر گاه صورت لهجه‌ای حاکی از اصل و یا در زمینه اصل باشد علامت || را بکار میبریم و اگر تغییر از صورت فارسی باشد از علامت (۴) استفاده میکنیم.
ضمناً یادآور میشویم که صورتی که در ذیل داده شده کامل نیست و چه بسا تغییراتی که بعلت شتابزدگی از قلم افتاده و یا ما از وجود آن بی‌اطلاع بوده‌ایم و باید بوسیله پژوهندگان درآینده تکمیل شود .

نشان میان پراکنش مربوط به لهجه‌ای است که تغییر در آن موجود است :

(۱) a < a : angur = angūr , dast = dast , panba = panba (تا)

o < a : gandom = gondom , soka = saʕʕ (گی) , ongušta = angušt (۵)

ö < a : nava = navö , tar = tör , dast = döst (۵)

u < a : man = mun (ف-تا) , darra = daru (۵) , dandān = dundān

- (آشت) šalvar = šelvar, parvar = pelvar (تا) mard = nert : a < e
 (تا) xana = xunə : a < ə
 (آشت) kaš = kiš (ه) gand = gind, narm = hirm : a < i
 zaʔa = zaʔad : a < ad
 (تا) arra = hara : a < ha
 (بیر) kar = kahr : a < ah
 (در) amar = šamar : a < ša
 (کهاک) pesta = pestey (تا) bahana = maney : a < ey
 (بج) asir-yasir : a < ya
 (سین) lab = low, tab = tow, šab = šow : ab < ow
 (وفس) kabk = kuk : ab < ū
 (یس) tab = tev, kabk = kevk (راز) šab = šev : ab < ev
 (در) kanab = kanaf, tab = taf (راز) šab = šaf : ab < af
 (ل) arra = yarra-arzidan yarzese, (در) armaʔan = yarmaʔan : ar < yar
 tabarza = tabarzad : ad < a
 (وفس) senjad = senjey : ad < ey
 = cara (زند) به «a» : bah = bey, dah = dey : ey به (ه) dah = dov : ah < ov
 (در) bahra = bara (تاب) dahra = dara : «a» به (تاب) pahlu = palev چرخه cahra
 (در) rand = raš, vand = vaš (ش) band = baš : and < aš
 avand = avā (ل) lavand = lava : and < a
 (ش) kananda = kana, ravanda = rava, zananda = zana : anda < a
 afkandan = owkandan (ش) afsar = owsar : af < ow
 (آش) raf = rab : af < ab
 (= دو نژادی = تر) akdeš = yakdeš : ak < yak
 owrand = owrang, parand = parang : and < ang
 (اور) zaxm = zom : ax < a
 (در) narang = naranj, farhang = farhanj : ang < anj
 (در) sang = saxt, farhang = farhaxt : ang < ax
 (در) dang = daʔ, tabang = tabaʔ : ang < aʔ
 (در) avang = aviz : ang < iz
 (آذ) zang = zay (در) tang = toy : ang < ay
 (آذ) rang = rak, yašang = yašag : ang < ag

(ذ) sang = saγ : ang < aγ

(در) rang = raz : ang < az

ažang = ažax , farsang = farsax : ang < ax

(تا) ayena = oyna : a < o (۲)

(ه) kola = kōlō (تا) kakol = kōkül , baba = bōbö : a < ö

(کر) ketab = keteb (به) betarsanaš = beterseneš : a < e

(هر) xana = xūne (تا) nam = num : a < u

(شیر) ketab = ketîb (تا) šena = šemi : u < i

(تا) badam = veyma-arzan = arzeyn : ey < a

(ش) bara = bahra ah به بیخ-«a» bam = bown : ow < a

(راز) mah = mang : ah < ang

(مش) šah = ša , kolah = kola : ah < a

kutah = kutal (تهر) cah = cal : ah < al

(گی) giyah = gizaγ , rah = raγ : ah < aγ

(زند) rah = rey : ey < ah

(در) xan = (درخواستیگر) xal- (مش) kan = kal - (ك) man = mal : an < al

(وفس) sofāra = estarx : ara < arx

molla-malla , prsidan = parsiyon : o < a (۳)

(آذر) beporsad = buparsar (یس) fohš = faš , (گی) xordan = bexardan : o < a

(گی) bon = bun , xol = xul (در) šekoftan = šekūftan : o < u

(تا) por = pūr , gom = güm , dom = düm : o < ü

(آشت) fozul = füzul

(تا) bon = ben-dorost = derest (ه) boz = bez : o < e

(آذ) monzajer = minžavir (اوراز) moža = micak : o < i

(تهرانی) bona = bina

- (سرخه) orib = verib , otaʕ = vetaʕ : o ɛ ve
 (نر) olduz = yolduz : ol ɛ yol
 (آشت) noxod = noxi : od ɛ i
 (آشت) mohra = mura , mohlat = mulat : oh ɛ u
 (تاب) sabu = sova , xūb = xab : u ɛ a (۴)
 (یس) frušid = frašid : u ɛ a
 (مش) froruxt = forox , sūxt = soxt (سبز) ruz = roz : u ɛ o
 (آذ) jur = jör , kur = kör , šur = šör : u ɛ ö
 (اوراز) amu = amü (تا) mu = mü , cub = cüv : u ɛ ü
 (د) būdan = bere : u ɛ e
 (گی) bazu : bazi (تا) šafdalu = šafdali , arezu = ārzī : u ɛ ī
 (تاب) kuca = kevca , zud = zevi , pahu = palev : u ɛ ev
 (تاب) abru = amrow : u ɛ w
 = boxoru (گی) rešta = rašta , (نخم شپش) rešk = rašk : e ɛ a (۵)
 (به) bexarad
 (آشت) sefal , safal , negah = nava : e ɛ a
 (به) tejarat = tojarat , (اوراز) del = dol (د) rešk = rošk : e ɛ o
 beporsad = buparsar becinam = bujīnom (د) cerk = curk : e ɛ u
 (آذر) del = dil (بخ) šen = šin (د) nefrin = nifrin (اوراز) denj = dīnj : e ɛ ī
 (آشت) leh = li , mehman = minari : eh ɛ ī
 (تاب) senjed = senjia : ed ɛ ia
 (در) erliʕ = yerliʕ (آشت) eždaha = yeždaha : yež ež ɛ zez
 (گی) šemšad = šišar : em ɛ i
 (گی) hicci = naci , rirxand = rašxan : i ɛ a (۶)
 (اوراز) lili = lila
 (بخ) xeyli = xeylapayin = payan (تا) ebrīʕ = ebraʕ : i ɛ a
 (بخ) mimiram = mimorom (تا) bini = veno (به) sib : so : i ɛ o
 (آذ) binan = bunam (اوراز) il = ul , omid : omud : i ɛ u

- (تا) biva = vüva :i < ü
 (تا) bini = veni (شی) riš = reš , biš = beš :i < e
 (تاب) istadan = eyestan :i < ey
 (در) in = im (در) kajin = kajim :in < im
 (شی) xeyl = xil , zeyl = zil , seyl = sil :ey < i
 (بخ) pelow = pela :ow > a (۸)
 (در) celow = celav , bejoew = bejav :ow < ov
 (به) gowhar = gohr (تا) now = noʔ (x) :ow < o
 (شی) now = nu.dow = du :ow < u
 (به) jelow = jeley , dowlat = deylat :ow < ey
 (۹) berenj = pareš , (آشت) bābā = bövi (تا) asb = osp :b < p
 (تا) šab = šov , pasban = pasvan , bini = veno :b < v
 (وفس) barf = farf (راز) šab , šaf , sīb = sif :b < f
 (خ) ʔožb = ʔožm (آ) biša = miša , bahana = mahana :b < m
 (طب) šabnam = šadnam (آ) bam = dam :b < d
 (آ) cub = cux (تا) kabab = kabax :b < x
 (تهی) cub = cuʔ :b < ʔ
 (اوراز) badam = gadam , bala = gala , bumādarān = gumadarān :b < g
 (در) šenab = šenah (وفس) zaban = zohun (م) benšīn = henīš :b < h
 (در) būf = kūf , barʔast = karʔast , berenj = kerenj :b < k
 (وفس) abrū , anrū , (اوراز) sararūb = sararūn :b < n
 (هر) kūb = kuž :b < ž
 (طب) kabud = kau :bu < u
 (مفعولی = وفس) ra = ba :b < r
 (کلهک) bebaʔ = biyʔf :b < y
 (تاب) zaban = zuan , rubah = ruas :به «a» rubah = rui :ba < i
 (آشت) sporz = esbarz :p < b (۱۰)
 (خ) carpa = carva :p < v
 (در) separ = sefar (در) pīruz = firuz , palūda = falūda :p < f

- (وفس) palosidan = melāsan : p < m
 (ش) mast = mēsd : (آشت) astin = vosdi، (کچل-آذ) tas = doz : t < d (۱۱)
 (تاب) tala = jila (آشت) gašt = gašja، bast = basja : t < j
 (= پر کردن مرغ-در) orut = orus، taftid = tafsīd : t < s
 (در) mata = maha : t < h
 (آشت) totmaj = tormāš : t < r
 (بیخ) cort = corc : t < c
 (کهاک) mata = mai : ta < i
 (وفس) mata = maey : ta < ey
 savab = θavab : θ < s (۱۲)
 (تهر) gaj = gac (آذر) jofta = cafta : j < c (۱۳)
 (آذر) jan = yan، (وفس) jow = yow : j || y
 (تهر) zaj = zaγ : j < γ
 (وفس) juy = mu : j < m
 (آشت) omaj = omaž، (وفس) ojaγ = ožaγ : j < ž
 (آشت) koja = kuna : j < n
 (زند) koja = kura : j < r
 (تاب) juja = jilia : j < l
 (غر) koja = konta، ja = ta (غر) kojā = kotal : j < t
 (تاب) joftak = gefta (ه) jan = gun (شی)inja = engo : j || g
 (وفس) javidan = gavan (شی) panj = ponz : j < z
 (= قراقروت-آشت) sej = sez
 (وفس) jostan = vostan : j < v
 (یه) jurtak = žurt (یه) : j < s
 (تاب) xastan = jowostan (در) javidan = xavidan : j < x
 (ش) danca = denja (آذ) carxa = jahra (در) hīc = hij : c < j (۱۴)
 (صنوبر-در) kac = kaz، nayca = nayza (شی) hīc = hiz : c < z
 (تا) mūrca = mūrža (در) nayca = nayža، danca = danža : c < ž
 (اس) cin = sin، چنان = con = son : c < s
 (خ) laxca = laxša، (آشت) pīc = piš، hīc = hiš : c < š
 (خ) mada = maca، kucak = kudak : c < d

- (آذ) $cam = kam$ (چرخ گندم کوبی) $carxa = kahra : c \ \epsilon \ k$
 (تاب) $cavūs = kavuš$
 (در) $mūrcaṇa = muryana$, $paca = paya : c \ \epsilon \ y$
 (تهر) $cow = how : c \ \epsilon \ h$
 (۱۵) $hamam = hamum : h \ \epsilon \ h$ (حمام (تهر)
 (بخ) $aḥmalq = aqmaq : h \ \epsilon \ q$
 (آر) $sobh = sobay : h \ \epsilon \ ay$
 (آشت) $vahšī = va'šī : h \ \epsilon \ ' \ d$
 (بخ) $moḥkam = maxkam$ (تاب) $ḥana = xana : h \ \epsilon \ x$
 (آذر) $xordar = herdan$ (ه) $xar = har$ ، (وفس) $axor = ahor : x \ \epsilon \ h \ d$ (۱۶)
 (تهر) $lūx = lū\gamma$, $rix = rī\gamma$ (= چرخ، دری) $šūx = šu\gamma : x \ \epsilon \ \gamma$
 $xoftan = feftam$ $xāhar = far = fešar = xošar : x \ \epsilon \ f$
 (فرو) $xisanidan = fisane$
 (ك) $xar = kar$ (كتان-در) $xiš = kiš$ (آذ) $parxaš = parkūš : x \ \epsilon \ k$
 (تا) $xastan = gowastan$ (وفس) $bexāh = bigo : x \ \epsilon \ g$
 (آشت) $toxs = toqs$ (وفس) $talx = talq$, $malax = malaq : x \ \epsilon \ q$
 (آكله-طب) $xora = cara$ (آذ) $xal = cil$ ، (آشت) $xol = cel : x \ \epsilon \ c$
 (غر) $xamīr = bamīr$, $xarman = barman : x \ \epsilon \ b$
 (در) $afraxtan = afraštan$, $xaraiidan = farašidan : x \ \epsilon \ š$
 (اورام) $xordan = vardi$, $xahar = vāl$ ، (در) $došxar = došvar : x \ \epsilon \ v$
 (تاب) $sorx = serva$
 (وفس) $xord = ord : xo \ \epsilon \ o$
 $daya = taya$ (تا) $bord = bort$ ، (ه) $mard = mert : b \ \epsilon \ t$ (۱۷)
 (ه) $šodan = šere$, $būdan = bere : d \ \epsilon \ r$
 (تا) $senjad = senjar$
 (خ) $dord = lerd$ (طب) $xadu = xali$ (ث) $dux = lux : d \ \epsilon \ l$
 (وفس) $damad = zuva$ (كهك) $diruz = ziru$, $dirin = zirin : d \ \epsilon \ z$